

PIPE DE SCHEMNITZ DIN PATRIMONIUL MUZEULUI DE ISTORIE A MOLDOVEI IAȘI: SIMBOLURI ALE PROGRESULUI INDUSTRIAL ÎN SECOLUL AL XIX-LEA

Ioan IAȚCU

Muzeul de Istorie a Moldovei din cadrul Complexului Muzeal Național „Moldova” Iași păstrează în colecțiile sale două instrumente de fumat deosebite, provenind din donații sau cercetări arheologice sistematice.

Prima piesă provine din săpăturile arheologice din zona fostului Tribunal Iași, realizate de către Nicolae N. Pușcașu și Voica Maria Pușcașu în 1978. Păstrată integral, piesa din lut este realizată în matriță și are următoarele dimensiuni¹: înălțimea = 8,1 cm; lungimea = 5,7 cm; diametrul gambei = 2 cm; diametrul inelului = 2,5 cm; grosimea inelului = 0,5 cm. În partea inferioară, gamba formează un unghi ascuțit cu găvanul, care, în secțiune transversală, are formă octogonală. Culoarea neagră este obținută în urma arderii în atmosferă reducătoare, pe suprafața sa prezentând un finisaj lucios. Inelul este decorat cu linii incizate oblice, dublate de un decor perlat. La partea superioară, gâtul găvanului este placat cu un guler metalic, care în vechime era prevăzut cu capac, mărturie fiind fragmentul de balama care s-a păstrat. Manșonul metalic prezintă un ornament floral, sub formă de lujer (Fig. 1/a). Pe partea dreaptă a gambei, într-un cartuș rectangular, având colțurile rotunjite, se păstrează ștampila M.HÖNIG-WWE / SCHEMNITZ. Pe partea stângă, se află o marcă de producător adițională, sub forma unui câmp rotund, în care este redată o figură umană (Fig. 1/b). Piesa se datează în perioada 1830-1850.

¹ Pentru terminologia principalelor componente ale unei pipe, vezi Ana-Maria Gruia, *The Gift of Vice. Pipes and the Habit of Smoking in Early Modern Transylvania*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2013, p. 16-17, fig. 2; eadem, *Pipele de la Reghin*, în „Apulum”, XLIX, Alba-Iulia, 2012, p. 271-272; 277-278; vezi și <http://smokingintransylvania.ro/terminologie/>, accesat la 09 Decembrie 2015.

Analogii directe, pe baza acestor caracteristici, întâlnim la o serie de piese provenind din centrul de la Schemnitz, dar și din alte ateliere, care au fost descoperite în Croația (Rovinj², Dubrovnik³, Fort Čanjevo⁴) și Slovacia (Nitra⁵).

Cea de-a doua piesă (Fig. 2/a) face parte din colecția Gheorghe Melinte, care a fost donată muzeului în 1987 de către Cecilia Hatmanu și Tiberiu Melinte (număr de inventar 23538). Provine de pe raza județului Vaslui, însă circumstanțele în care a fost descoperită nu ne sunt cunoscute⁶. Piesa, fragmentară, este din lut, fiind confecționată în matriță. Aceasta are următoarele dimensiuni: lungimea = 4,8 cm; diametrul gambei = 1,9 cm; diametrul inelului = 2,3 cm; lățimea inelului = 0,5 cm. Pipa este de culoare neagră, fiind arsă în atmosferă reducătoare, iar pe suprafața sa prezintă un lustru puternic. S-a păstrat doar un mic fragment din partea inferioară a vetrei găvanului, gamba și gâtul gambei. Gamba are forma unei „cochilii de scoică”. Gâtul gambei se termină cu un inel decorat cu linii oblice. În secțiune transversală, găvanul avea forma poligonală, la fel ca la piesa anterioară. Într-un cartuș rectangular cu colțurile rotunjite, situat pe partea dreaptă a gambei, apare ștampila M·HÖNIG·WWE / SCHEMNITZ. Deasupra mărcii se află o rozetă florală cu șapte petale. Pe partea stângă, prezintă un mic sigiliu circular, în care, de asemenea, este redată efigia unui bărbat cu mustață mare (Fig. 2/b). Piesa se datează în perioada 1830-1850.

Pentru această pipă, paralele morfologice întâlnim la o serie de piese provenind din atelierele familiei Hönig, dar și din alte centre (Kremnica, Prodrečany, Viena), care au fost descoperite în Serbia (Novi Sad – Fortăreața Petrovaradin⁷, Temerin⁸, localitate necunoscută⁹ (Fig. 5), Croația (Fort Čanievo¹⁰, Dubrovnik¹¹), Slovacia (Nitra¹², Kremnica¹³,

² Luka Bekić, *Uvodu problematiku glinenih lulana napodručju Hrvatske*, în „Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu”, XXXII-XXXIII, Zagreb, 1999-2000, p. 264, T. 4/2.

³ Branka Milošević, Nikolina Topić, *Nalezi keramičkih lula s lokaliteta Sv. Marija od Kaštela i Posat od Ploča u Dubrovniku*, în „Starohrvatska prosvjeta”, III, 39, Zagreb, 2012, p. 261, fig. T.1-1, 1a.

⁴ Luka Bekić, *A Brief Introduction to Clay Pipe Finds in Croatia With Special Attention to Local Pipes Found at Fort Čanjevo in the Kalnik Hills*, în „Journals of the Academie Internationale de la Pipe”, 3, Liverpool, 2010, fig. 1/1.

⁵ Mário Bielich, Marián Čurný, *Pipe finds from Nitra and Nitra pipe production*, în Jaromír Žegklitz (ed.), *Post-medieval ceramics: production, assortment, usage/Novověká keramika. Výroba, sortiment, užití, Studies in Post-Medieval Archaeology* 3, Archaia, Praga, 2009, p. 347, fig. 7/8.

⁶ Constantin Iconomu, *Noi date arheologice despre județul Vaslui rezultate dintr-o donație*, în „Arheologia Moldovei”, XXIII-XXIV, București, 2000-2001 (2003), p. 278, fig. 9/6.

⁷ Divna Gačić, *Glinene lule sa Petrovaradinske tardave*, în „Zbornik Muzeja primenjene umetnosti”, 4-5, Beograd, 2000, tip. 6.

⁸ Eadem, *The Pipes from Museum Collections of Serbia. Exhibition Catalogue*, Novi Sad, 2011, cat. 170.

⁹ *Ibidem*, cat. 174.

¹⁰ Luka Bekić, *op. cit.*, fig. 1/3.

¹¹ Branka Milošević, Nikolina Topić, *Keramičke lule s lokaliteta Kula Gornji ugao u Dubrovniku*, în „Starohrvatska prosvjeta”, III, 38, Zagreb, 2011, p. 300-304, Sl. 6, 6a; 7, 7a; 8, 8a; Karla Gusar, *Podmorski nalazi keramičkih lula iz Splita i Dubrovnika*, în *Jurišićev zbornik. Zbornik radova u znak sjećanja na Maria Jurišića*, Zagreb, 2009, p. 217-218, cat. 10.

¹² Mário Bielich, Marián Čurný, *op. cit.*, p. 345-346: atelierele lui Benjamin and Benedict Ahnert (fig. 7/a), Anton and Michal Hönig (fig. 7/b-d), Joseph Schmidt (fig. 8/a) etc.

¹³ Josef Šteffek, *Typológia kremnický hlinených fajok*, în „Kremnický letopis: annales cremnicienses”, 2, Kremnica, 2007, p. 16.

Sabinov¹⁴, Topol'čany¹⁵), Cehia (Praga¹⁶), Ungaria (Aquincum¹⁷, Pesta¹⁸). O pipă de culoare neagră prezentând o serie de caracteristici similare, dar fără a putea fi atribuită vreunui producător, provine dintr-o descoperire semnalată în orașul Galați¹⁹.

*

Aceste pipe au fost produse cel mai probabil în atelierele lui Michal (Michály) Hönig din Schemnitz, denumire pe care o purta localitatea Banská Štiavnica (astăzi în Slovacia), în perioada Imperiului Austriac. Orașul Schemnitz a fost una dintre cele mai mari stațiuni miniere ale Imperiului, precum și unul din cele mai importante centre de producere a pipelor din lut, care erau distribuite în cele mai îndepărtate colțuri ale monarhiei Habsburgice²⁰, precum și în afara granițelor. Înființat la începutul secolului al XIX-lea de către Antal Hönig, ca un atelier de familie, acesta a funcționat până în cel de-al treilea sfert al aceluiași veac. După moartea sa, activitatea manufacturii a fost continuată de soție și de fiul lor cel mic, Michal (Michály) Hönig. Grație calității mărfurilor executate, produsele lui Antal Hönig au fost apreciate la cea de-a șaptea expoziție universală de la Viena, din 1873²¹. Întrucât erau foarte populare, produsele acestei manufacturi au ajuns dincolo de Atlantic, fiind comandate chiar de către armata SUA²².

Datorită renumelui pe care îl aveau, pipele realizate în această localitate au fost copiate și de alte manufacturi, încât, de multe ori, este foarte dificil de a face distincția între o pipă autentică produsă la Schemnitz și o replică executată într-un alt centru²³. După dispariția micilor ateliere de familie, uneori matrițele și ștanțele de marcă a timbrelor erau vândute altor producători²⁴.

¹⁴ Marián Čurný, Peter Šimčík, Mário Bielich, *Nálezi keramických z archeologických výskumov a prospekcií na Slovensku. I*, în „Študijné zvesti Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied”, 53, Nitra, 2013, fig. 3/1.

¹⁵ Marián Čurný, Vladimír Mitáš, Peter Šimčík, Mário Žáčik, *Nález keramický fajok z archeologických výskumov a prospekcií na Slovensku. II*, în „Študijné zvesti Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied”, 54, Nitra, 2013, Pl. I/2; VII/5.

¹⁶ Martin Vyšohlíd, *Keramické dýmky v archeologických nálezech a jejich vypovídací možnosti*, în „Archeologie ve Středních Čechách”, 13, Praga, 2009, fig. 24/a, b, c, d; idem, *Keramické a porcelánové dýmky z Malé Strany*, în „Staletá Praha”, XXV, 2, Praga, 2009, p. 84, fig. 2/e.

¹⁷ Anita Kirchhof, *Régészeti kutatások a katonavárosi amphitheatrum keleti előterében, a Spitzer Gerzon álta alapított kékfestőgyár területén I/Archaeological investigations in the eastern foreground of the Military Town amphitheatre, in the area of the blue-dyeing factory founded by Gerszon Spitzer I*, în Paula Zsidi (ed.), *Aquincum, A BTM Aquincumi Múzeumának ásatásai és leletmentései 2004-ben/Excavations and rescue work at the Aquincum Museum in 2004*, Aquincumi füzetek 11, Budapest, 2005, p. 22, fig. 19.

¹⁸ Kondorosy Szabolcs, *Cseréppipák a Budai felső vízivárosból*, în „Budapest Régiségei”, XLI, Budapest, 2007, p. 263, B202-B203.

¹⁹ Anton Coșa, *Pipele din colecția Muzeului de Istorie Bacău*, Editura Magic Print, Onești, 2015, p. 64-65, fig. 17.

²⁰ Mário Bielich, Marián Čurný, *op. cit.*, p. 346.

²¹ Divna Gačić, *op. cit.*, p. 33; eadem, *Glinene lule sa Petrovaradinske...*, p. 14.

²² Mário Bielich, Marián Čurný, *Fajky*, în Gertrúda Březinová, Marián Samuel (eds.), *Tak čo, našli ste niečo? Svedectvo archeológie o minulosti Mostnej ulice v Nitre*, Nitra, 2007, p. 93.

²³ Walter Morgenroth, *The secret of the genuine Schemnitz tobacco pipes*, „Knasterkopf: Fachzeitschrift für Tonpfeifen und historischen Tabakgenuss”, 14, Hamburg, 2001, p. 53-60.

²⁴ Martin Vyšohlíd, *Keramické dýmky v archeologických...*, p. 986.

În ceea ce privește formele acestor „black Schemnitz”, cel mai probabil ele s-au inspirat din marile realizări tehnice ale timpului, incluse în categoria mașinilor propulsate de motoare cu aburi: vaporul cu zbuturi, al cărui voiaj inaugural din 1830, între Viena și Pesta, a fost un prilej de sărbătoare patronat de împăratul Francisc I și locomotiva care remorca trenurile pe ruta Viena-Vlorisdorf-Wagram, inaugurată în 1838. O serie de lulele ce imitau coșurile de aburi, cum sunt cele produse de atelierele lui Anton Partsch din Eisenstadt sau Michal Hönig din Schemnitz, pot fi puse în asociere cu aceste evenimente, care au fost immortalizate în reprezentări plastice pe suprafața pipelor²⁵ (Fig. 7). Astfel, forma de scoică a decorului gambei – cum este în cazul piesei descoperită în județul Vaslui –, ar sugera, de fapt, valurile sparte de prova vapoarelor, conferind pipei, alături de fumul de tutun pe care îl degaja, un dinamism de mare efect prin mijloace vizuale și olfactive. În același sens, o pipă de lut din patrimoniul Muzeului Etnografic din Budapesta are un caracter de autenticitate în domeniul istoriei tehnicii. Inclusă în caietul de schițe al lui Levárdy Ferenc, piesa este pusă în conexiune cu această tematică, întrucât este asociată imaginii unui tren tras de o locomotivă cu aburi²⁶ (Fig. 6).

Deoarece stadiul cercetărilor se află la un nivel redus, este foarte greu de precizat frecvența unor astfel de piese, precum și a variantelor acestora, în spațiul Principatului Moldovei. Comerțul cu produse realizate în Europa Centrală, într-un areal dominat de pipe de proveniență orientală produse la Varna sau Istanbul, este strâns legat de răspândirea cultivării, comercializării și consumului de tutun în zona Moldovei, precum și a dinamicii negustorilor specializați în vânzarea unor astfel de produse. La mijlocul veacului al XIX-lea, în fața Curții Domnești de la Iași, funcționa un magazin specializat în comercializarea sorturilor de tabac. În același timp, nu este exclus ca cele două lulele să fi ajuns odată cu posesorul lor, ținând cont de numărul redus de astfel de obiecte. Asemenea detalii contribuie la întregirea imaginii acestui tabiet, fumatul, care s-a generalizat în societatea moldovenească, dar de data aceasta cu instrumente de proveniență occidentală. Odată cu răspândirea „drumurilor de fier” și a „mașinilor care scuipau foc”, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, s-a născut și populara expresie ca un atribut al fumătorului: „pufăie ca locomotiva”.

²⁵ Nagy Zoltán, *Híres személyek, jeles események ábrázolása, zsiráfmotívum megjelenése a XIX. Századi körmendi agygpipákon*, <http://www.vasiszemle.hu/2010/03/nagy.htm>, fig. 2a-3 (accesat la 11 Noiembrie 2015).

Traducerea unor pasaje din limba maghiară a fost realizată de Attila Szabo de la Muzeul Județean de Istorie și Artă-Zalău, căruia doresc să îi exprim mulțumirile și pe această cale.

²⁶ *Ibidem*, fig. 4a-b.

SCHEMNITZ TOBACCO PIPES IN THE COLLECTIONS OF MOLDAVIA'S HISTORY
MUSEUM IN IAȘI: SYMBOLS OF INDUSTRIAL PROGRESS IN THE 19TH CENTURY

Abstract

“He is puffing like a train engine” is a popular expression used to describe a smoker, which was born in the context of the generalization of the “iron roads” and of the “fire spiting machines” of the second half of the 19th century. The great technical achievements of the first half of the 19th century, such as the steam engine machines (the paddle steamer and the train engine), also influenced the new forms of the pipes created in Central Europe, that found their inspiration in the chimney configuration. Among the centers producing such smoking instruments, one can notice Schemnitz (nowadays Banská Štiavnica, a town located in Slovakia), important mining center of the Habsburg Empire. It is in that center that were created two clay smoking pipes preserved in the collections of Moldavia’s History Museum of Iași, that were discovered within systematic and salvage archeological excavations. The first one was identified on the place of the former Tribunal of Iași, by archeologists Nicolae N. Pușcașu and Voica Maria Pușcașu (in 1978), while the second one was recovered within the county of Vaslui, by teacher Gheorghe Melinte. The two items, one entire the other fragmentary, were created during the period 1830-1850, most probably in the workshops of Michal (Michály) Hönig in Schemnitz, as indicated by the producer’s stamps applied on them. Due to the quality and fame they enjoyed, the smoking pipes by Schemnitz were sold both within the Habsburg monarchy and outside its frontiers. On many occasions the smoking pipes that were created in this center were copied by other manufactures, so that it is often difficult to tell the difference between an authentic smoking pipe made by Schemnitz and a replica produced in another center.

0 1 2 3 cm

Fig. 1. Pipă provenind din săpăturile de la fostul Tribunal Iași:
a. imagine de ansamblu; b. detalii cu mărcile de producător (fără scară)

0 1 2 3 cm

Fig. 2. Pipă descoperită pe raza județului Vaslui:
a. imagine de ansamblu; b. detalii cu mărcile de producător (fără scară)

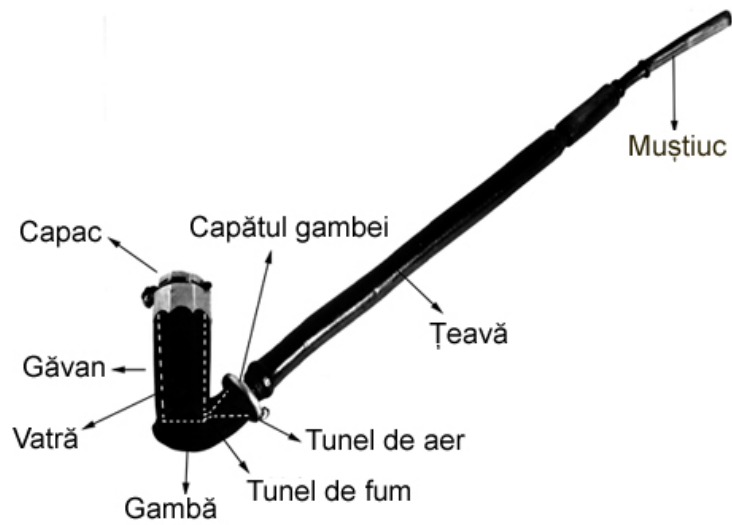

Fig. 3. Componentele unei pipe (*apud* <http://smokingintransylvania.ro/terminologie/>; accesat la 9 Decembrie 2015)

Fig. 4. Pipă de tip „Banská Štiavnica” (secțiune) (*apud* Martin Vyšohlíd, *Keramické dýmky...*, fig. 25/b)

Fig. 5. Pipă produsă în atelierul familiei Hönig (*apud* Divna Gačić, *The Pipes from Museum Collections of Serbia...*, p. 33)

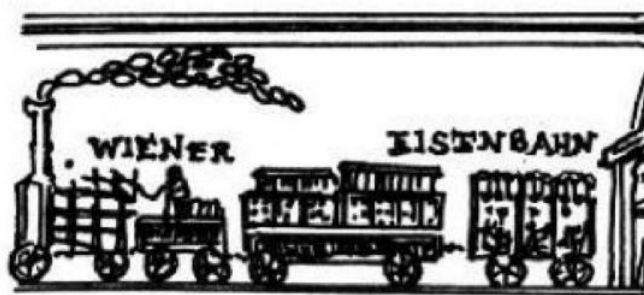

Fig. 6. Desenul unei pipe redată în caietul de schițe a lui Levárdy Ferenc, care a fost pusă în asociere cu inaugurarea căii Viena–Vlorisdorf–Wagram din 1838 (apud Nagy Zoltán, *Híres személyek...*, fig. 4a-b (<http://www.vasiszemle.hu/2010/03/nagy.htm>; accesat la 11 Noiembrie 2015)

Fig. 7. Reprezentarea unui galion pe găvanul unei pipe (apud Nagy Zoltán, *Híres személyek...*, fig. 2a, 11 (<http://www.vasiszemle.hu/2010/03/nagy.htm>; accesat la 11 Noiembrie 2015)